

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ
В ЇХ ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ**

*Збірник наукових праць, присвячених пам'яті
професора С.П.Самійленка*

Частина I

Запоріжжя ЗДУ 1996

ЗАГАЛЬНЕ МОВЗНАВСТВО

О.Царук

/м.Дніпропетровськ/

ДО ПИТАННЯ ГЕНЕАЛОГІЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ СЛОВ"ЯНСЬКИХ МОВ

Розвиток кожної науки має певну закономірність, поступовість і логіку, що може бути представлено як ряд еволюційних етапів процесу пізнання. Перші щаблі наукового аналізу не можна визначити інакше як інтуїтивні, такі, що опираються лише на окремі моменти загального уявлення про певне явище, на гіпотезу, наукове передчуття або передбачення. Часом потрібною є праця кількох поколінь дослідників, які інколи належать до цілком віддалених ділянок людських знань, щоб зрештою представити явище в усій його загальності і системності. Славістика у цьому ряду не виняток.

Тільки сьогодні, після накопичення величезної кількості матеріалу, після появи основоположних лексикографічних праць, досліджень узагальнюючого характеру зі слов"янської фонології, словотвору, синтаксису тощо, після останніх археологічних відкриттів ми можемо повернутися до вихідного пункту: визначення генеалогічної спорідненості слов"янських мов.

Традиційний поділ слов"янських мов на три групи /О.Трубачов називає його історичним/ чи не вперше запропонував В.Ягич. М.Грушевський, ознайомившись з таким розподілом, зазначив: "Ділячи слов"янство на мовні групи: західню, східню й полудневу, він дивиться на цей розподіл не з генетичного /розрядка наша.—О.Ц./ погляду, а з становища сучасної статистики". Попри всю зручність такої диференціації, зауважимо, що вона базується на очевидних ареальних географічних, а не лінгвістичних критеріях, хоча й під них було дібране відповідне фонетичне підґрунтя. Визначення "південнослов"янська" чи "західнослов"янська", на думку С.Смаль-Стоцького, "є тільки географічним означенням, яке нічого не говорить для історії мови". Цей уніфікаційний розподіл нівелює наявні відмінності усередині окремих слов"янських підгруп, зокрема, "південні" особливості центральних словацьких говорів або своєрідний "перехідний" статус мови словенської тощо. Подібний підхід, ускладнений додатково політичними нашаруваннями, повинен сьогодні бути ревізований, бо, як пише І.Огієнко: "Цей груповий поділ усіх слов"ян є поділ головно географічний, за границями державними, а не мовними, і вже тому не витримує сильнішої наукової критики".

Особливої шкоди славістиці завдало виділення "східнослов"ян-

ської" мовної групи: якщо в інших групах жодна мова не набула очевидного статусу домінанти, то тут всі групові особливості фактично представлені лише однією мовою – російською.

Українська мова, знаходячись майже в центрі слов'янського мовного ареалу, є особливо важливою для порівняльного аналізу слов'янських мов. Цікаво, що при вибудові концепцій культурно-історичної еволюції слов'янських народів терени України /на відміну від проторосійських/ є саме тим ареалом, де постала більшість слов'янських культур, тоді ж як у глотогенезі українській мові відведена роль небажаної пізньої дитини із сумнівними батьками.

Сьогодні нам необхідно подолати кілька стереотипів, які тягнуть над порівняльним слов'янським мовознавством в цілому:

- необхідно відмовитися від однозначного пов'язування власного народу із теперішнім ареалом його перебування, і кожен культуру, що певний час розвивалася на цій території, ототожнювати із етапом власної;

- найпильнішої уваги слід приділити не добі пізнього /"історичного"/ функціонування мови як уже сформованої структури /починаючи з VII-VIII ст. на слов'янських теренах не було жодного значного етнічного переміщення/, а звернутися до періоду власне формування, компонування з принаймні кількох самостійних лінгвістичних систем;

- уникаймо принципу "компресування" історії мови: чим далі відстоїть від нас певне явище, тим менше значущими видаються його наслідки. Зміни, що відбулися за останні п'ятдесят років, важать більше, ніж ті, що відстоять на кільканадцять століть і відбувалися протягом значно більшого проміжку часу;

- необхідно відійти від постійного пов'язування історії мови із писемною традицією. Особливо це стосується української мови, для котрої відділення її власних форм від споріднених, але чужих, на ранніх етапах писемної історії є майже неможливим. Пов'язувати початки історії української мови із "Початковим літописом" та "Ізборником Святослава" так само алогічно, як починати історію України з цього самого періоду. Якби "Англосаксонський літопис" починався не від Різдва Христового, а десь з XII ст. н.д., ми повинні були б визнати кельтські, германські, романські етноси "давньоанглійською народністю", коли б залишались на таких засадах. Традиційно вивчається не історія мови, а етапи її вивільнення і очищення від впливу чужої;

- не слід розглядати мову як щось, що поступово складається із збіднених елементарних структур і фрагментів. Потрібно і тисячоліття тому бачити її повнокровним організмом, здатним лише видозмінюватися шляхом в и т і с н е н н я давніших форм більш новими. Факт повноцінного перекладу Святого письма у IX ст. староболгарською мовою є свідченням її широких можливостей, а також ймовірної наявності і інших, так само розвинутих слов"янських мов, властивим окремим групам слов"янських племен;

- важливо до пояснення мовних явищ залучати і позамовні фактори, що могли так чи інакше їх спричинити;

- помилково сприймати мову як автономну, майже цілком нормалізовану систему /попри її постійне прагнення до уніфікації/. Ті явища, що трактуються як винятки, часто є залишком зовсім іншої лінгвістичної системи. Новочасне багатство лексичної, граматичної, морфологічної синонімії переважно зумовлене не власнемовними потребами, а є наслідком перехрещення кількох самостійних слов"янських мовних організмів.

Наявні історичні зміни у мові, на думку О.Мельничука, повинні розглядатися "як результат протиріч між досягнутим у минулому станом мови і мовними потребами суспільства, а також між станом, характером та функціями різних рівнів та елементів внутрішньої системи мови". Однак це справедливо лише тоді, коли ми уявляємо собі мову як незалежну, саморегульовану й самодостатню систему.

При визначенні ж характеру формування української мови, як і інших слов"янських мов, не можна не помітити, що історичні зміни у багатьох випадках зумовлені не власне-мовними принципами і потребами, а впливом позамовних чинників, переважно етнологічних.

Фактор "зовнішньої" історії для кожної слов"янської мови не менш важливий, ніж її "внутрішній" розвиток. Урахувати всю сукупність фактів при генеалогічному розподілі - завдання вченого.

Ф.Бацевич
/м.Львів/

О.О.ПОТЕБНЯ І ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ СХІДНИХ СЛОВ"ЯН

І.Розуміння філософії мови /ФМ/ як підходу, при якому "філософські положення використовуються для пояснення найзагальніших законів мови, а дані мови, в свою чергу, - для рішення деяких філософських проблем" /Ю.С.Степанов, В.З.Дем"янков/, чітко окреслилося в кінці 80- на початку 90-х рр. біжучого століття як парадигмаль-